

Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини яқиндан ҳимоя қилишни таъминлаш **Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг янги, тизимли ва босқичма-босқич амалга ошириб келинаётган кенг қўламли демократик ислохотларнинг асосий вазифаси бўлган ва шундай бўлиб қолмоқда. Суд-ҳуқуқ тизимини эркинлаштириш борасида қўрилаётган чора-тадбирлар Ўзбекистон ташлаган демократик ҳуқуқий давлат ва адолатли фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлидаги қатъият билан бораётганидан далolatдир.**

Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ ислохотлари таҳлили уларнинг комплекс равишда амалга оширилётганини, яъни бу борада барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва фуқаролик жамияти институтларининг фаолияти ва вазифалари қамраб олинганини яққол кўрсатади. Демократик ислохотларнинг янги амалга оширилиши натижаси Улароқ, истиқ-

асослари" (III боб), "Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашнинг ижтимоий-юрдик механизмида прокурорлик ҳокимиятининг ўрни" (IV боб).

Асар мундарижаси мантиқий изчилликда очиб берилган. Шу ўринда Уқувчининг диққатини ўзига жалб қилувчи қўлидаги янги-амалий янгиликларга қаратишни лозим топ-

ий, назарий ва амалий жиҳатдан асосланган билдирган янги далиллар билан ҳисоблашмасдан бўлмайд.

Муаллифнинг фикрига қўра, прокуратура органлари фаолиятининг ташкил этилиши ва амалга оширилиши борасида Ўзбекистонда юзага келган асл вазият шундайки, унга биноан, бу идора уч ҳокимият тармоғининг ҳар бири билан алоқаларга ва уларга

(Конституциянинг 118-моддаси) ва шу билан қонуни чикарувчи ҳокимият тизимига кирмайд.

Туртинчидан, Конституциянинг 93-моддаси 12-бандига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори ва унинг ўринбосарлари Ўзбекистон Республикаси Президентини томонидан тайинланади ва уларни лавозимидан озод этади. Президентнинг бу ҳақдаги

зидинти давлат ҳокимияти органларининг келишган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди (Конституциянинг 89-моддаси).

3.С.Ибрагимовнинг китобида истиқлол йилларида прокуратура органлари тараққиётининг асосий босқичлари ва фаолиятининг асосий йўналишлари атрофида берилади.

Ўзбекистон демократик ҳуқуқий давлатини барпо этиш ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлидан дадил қадамлар билан бормоқда. Истиқлол йилларида прокуратура органлари тараққиётининг икки босқичи кўрсатиш мумкин. Бундай босқичга ажратилган юртбошимизнинг "Ўзбекистоннинг 16 йиллик тараққиёт йили" маърузаси асос бўлиб хизмат қилади. Ушбу даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ 1991-2000 йиллар прокуратура органлари тараққиётининг биринчи босқичидир. Бу босқич-совет прокуратураси тизимидан демократик ҳуқуқий мустақил прокуратура тизимига ўтиш давридир. Бу даврда Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг конституциявий мақоми ва фаолиятининг ҳуқуқий асослари яра-

ИСТИҚЛОЛ ВА ПРОКУРАТУРА ҲУҚУҚИЙ ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИ ТИЗИМИДА

лол йилларида Ўзбекистонда конституциявий ҳуқуқий давлат асослари шакллантирилди. Чунки мустақиллик Қомуси бўлиши Конституцияда белгилаб берилган давлат ҳокимияти органлари ва фуқаролик жамияти институтлари тизими ҳамда миллий демократик давлатчилик асослари барпо этилди.

Ўзбекистонда давлат органлари тизимини шакллантиришнинг муҳим конституциявий принципи бўлиши давлат ҳокимияти ваколатларини тақсимлаш тамойили ҳаётга янги таъбиқ этилди. Давлат ҳокимияти тақсимланганининг конституциявий тизимида прокуратура органлари алоҳида ўрин тутаяди. Амалийотчи ва ҳуқуқшунос олим 3.С.Ибрагимовнинг "Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва прокуратура органлари ҳуқуқий мақомининг тақомиллашуви" номли монографияси худди шу янги назарий, амалий ва маънавий-нафис қуравий аҳамиятга эга муаммони таҳлил қилишга бағишланган. Бошқа сўз билан айтганда, истиқлол йилларида Ўзбекистонда прокуратура органлари тизимининг шаклланиши ва тараққиётининг асосий босқичлари, давлат органлари тизимини тугатган ўрни, суд-ҳуқуқ ислохотларини амалга ошириш ҳамда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги роли ва аҳамияти ушбу комплекс тадқиқотнинг асосий мазмунини ташкил этади.

3.С.Ибрагимовнинг китоби ўзаро узвий боғлиқ тўрт масаланинг таҳлилга бағишланган: "Прокуратура давлат ҳокимияти органлари тизимини" (I боб), "Прокуратура мақомини ҳуқуқий тартибга солишнинг ҳоризий таҳрибаси" (II боб), "Ўзбекистон Республикасида прокурор назорати ва прокуратура фаолиятининг ҳуқуқий

диқ.

Китобда ҳокимият ваколатларининг бўлиниши нуқтан назаридан давлат ҳокимияти органлари тизимини прокуратуранинг ўрни ва роли янги ва амалий жиҳатдан ишонарли тарзда очиб берилган. Бу ўринда муаллиф ҳокимият бўлиниши таъминотида онд миллий ва хорижий юридик адабиётлардаги турли, айрим ҳолларда ўзаро қарама-қарши фикр ва қарашларни атрофида таҳлил этган. Маълумки, умумэтипроф ақида сифатида барча давлат органлари уч тармоққа, яъни қонуни чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятига бўлинади. XVII асрдан бери кенг тарқалган ушбу демократик ҳуқуқий ғоя ва қадрият атрофида сўнгги чорак аср давомида олимлар томонидан турли янги ғоя ва тақлифлар билдирилмоқда. Айрим мутахассислар давлат ҳокимияти уч тармоқ билан чекланмайд деб, "сайлов ҳокимияти" (А.Автонюмов); "контроль (назорат) ҳокимияти" (В.Чиркин) ва "банк ҳокимияти" (В.Тосунян) ҳам бор деган нуқтан назарларни билдирмоқдалар. Албатта, бундай қарашлар билан баҳслашиш мумкин, уларга қўшилмаслик мумкин, аммо шунинг таъкидлаш жонзки, юридик назария юридик амалиётни умумлаштиради ва ҳуқуқий тараққиёт учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

3.С.Ибрагимов ҳокимият бўлиниши таъминотининг чуқур таҳлили асосида ўзининг мустақил янги асосланган ҳокимият концепциясини баён этган. Хусусан, гап прокуратура органларининг давлат ҳокимияти тизимини алоҳида ҳокимият тармоғи эканлиги ҳақида кетмоқда. Албатта, муаллифнинг ушбу қарашларига қўшилдиш ёки қўшилмаслик мумкин. Лекин 3.С.Ибрагимовнинг ўз қарашларини конституция-

ҳуқуқий таъсир кўрсатиши имкониятига эга, ва аксинча. Таъкидлаш жоизки, прокуратура бу вазифани лозим даражада амалга ошириб келмоқда.

Прокуратура давлат ҳокимияти тизимини ўзига хос ва ўзига мос мавқега, ўзининг алоҳида ваколатларига эга. У Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатда барқарорлик, оқошталлик ва фаровонликни ҳамда ҳокимият тармоқлари ҳаракатларидаги уйғунлик ва ўзаро ҳамкорликни таъминлаш борасидаги фаолиятининг бевосита ва энг мақбул қўмақчиларидан бири бўлган муҳим конституциявий институт сифатида фаолият кўрсатибди. Шунинг учун ҳам мавжуд реал воқеани (де-факто) ҳуқуқий жиҳатдан расмий равишда эътироф этилиши лозимлиги ҳақидаги унинг мулоҳазаларини қўллаб-қувватлаш даркор.

3.С.Ибрагимов бу борадаги ўз янги концепциясини қўйидагича асослайди:

Биринчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида прокуратура органларининг конституциявий мақоми алоҳида ХХIV бобда мустақамлашган. Бу дегани прокуратура ҳақидаги нормалар Конституциянинг қонуни чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятига бағишланган бобларга киритилмаган.

Иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 120-моддасига мувофиқ, "прокуратура органлари ўз ваколатларини ҳар қандай давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва мансабдор шахслардан мустақил ҳолда, фақат қонунига бўйсуниб амалга оширадирлар".

Учинчидан, прокуратура органлари мамлакат ҳудудинда қонуларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга оширадирлар

Фармонлари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан тасдиқланади. Шу билан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Ўзбекистон Республикаси Президентини ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдига ҳисобдорлар.

Бешинчидан, прокуратура органлари ижроия ҳокимияти тизимига кирмайди, чунки Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, яъни Ҳукумат аъзоси эмас (Конституциянинг 98-моддаси).

Олтинчидан, Конституциянинг 107-моддасига мувофиқ, прокуратура органлари Ўзбекистон Республикаси суд тизимига ҳам кирмайди.

Еттинчидан, прокуратура органлари ягона марказлаштирилган тизимни ташкил этади ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан бошқарилади (Конституциянинг 119-моддаси).

3.С.Ибрагимов томонидан санаб ўтилган конституциявий ва янги далиллар миллий ва хорижий таҳрибани ҳамда миллий амалиётни чуқур таҳлил қилиш натижаси бўлиб, мантиқий ҳулосага келинган. Яъни прокуратура органлари давлат ҳокимияти ваколатларини тақсимланганининг конституциявий тизимини мустақил тизимни, аниқроғи, ҳокимиятни ташкил этади. Албатта, бу янги ҳулоса прокуратура органлари давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари ёки бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлардан мутлақо мустақилдир ва улар билан ҳеч қандай алоқаси йўқ дегани эмас. Давлат ҳокимияти ваколатларини тақсимлаш тамойили ва давлат органларини ўзаро бир-бирини тийиб туриш принципига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Пре-

тилди.

2001 йилдан бошлаб прокуратура органлари тараққиётини янги иккинчи босқич бошланди. Бу босқичнинг асосий мазмунини суд-ҳуқуқ ислохотлари тизимини ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда прокуратура органларининг ўрни ва ролини ошириш ташкил этади. Янги боб Ўзбекистон Республикаси "Прокуратура тўртинчи"ги қонунининг янги таҳририда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш прокуратура органларининг устувор вазифаси этиб белгиланди. Эндикда прокуратура органлари фаолиятининг самарадорлиги даражаси уларнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиши билан белгиланади.

Шундай қилиб, Ўзбекистон барпо этаётган демократик ҳуқуқий давлат тадрижий асосларга эга бўлган кучли ислохотчилик орқали юксалмоқда. Аслида ҳам шундай. Бир даврдан иккинчи даврга ўтаётган жамият кучли ислохотчилик орқали янгилаша олади. Мамлакатимизда амалга оширилётган демократик ислохотчилик ва янгилаш ишларида прокуратура органларининг ҳам салмоқли ҳиссаси бор. Ўзбекистон давлатининг ҳозирги иқтисодий-сиёсий, ижтимоий ва ҳуқуқий ривожланиш босқичида прокуратура органларининг янги ва самарали фаолиятига эҳтиёж мавжуд, жамият эса ушбу органнинг мавжуд ҳуқуқий нақилда ишлашдан манфаатдорлар. Ана шу ҳақда батафсил маълумотларни 3.С.Ибрагимовнинг "Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги ва прокуратура органлари ҳуқуқий мақомининг тақомиллашуви" номли китобини ўқиб билиш мумкин.

А.САИДОВ,
юрдик фанлари доктори,
профессор